

ÇOBAN-NÂME'DEKİ ESKİCİL KELİMELER ÜZERİNE*

ON THE ARCHAIC WORDS IN ÇOBAN-NÂME

Hanifi VURAL**

ÖZ

Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi ve Eski Oğuz Türkçesi olmak üzere farklı isimlerle adlandırılan dönem, Türk yazı dilinin öbür dönemlerine kıyasla oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu döneme ait kütüphaneler dolusu eserin her biri, araştırılmayı bekleyen önemli bir dil yadigârımızdır. Bu cümleden olarak, bu yazıda, konusunu Mesnevi'de anlatılan bir çoban hikâyesinden alan Dede Ömer Rûşeni'nin manzum olarak kaleme alınmış olan Çoban-nâme'sindeki eskicil söz varlığı araştırma ve inceleme konusu yapıldı. Eserin dili, taraflardan birinin, bir çoban olması bakımından sade ve dönem Türkçesinin karakteristiğini yansıttığından arkaik duruma düşmüş dil unsurları bakımından da kayda değer malzemeler barındırmaktadır. Eserde tespit edilen eskicil unsurlar alfabetik olarak sıralandı ve her birine geçtiği beyitlerden bir örnek verildi.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Dede Ömer Rûşeni, Çoban-nâme, eskicil söz varlığı.

ABSTRACT

The period, which is called by different names such as Old Anatolian Turkish, Old Turkey Turkish and Old Oghuz Turkish, has a very rich content compared to other periods of the Turkish written language. Each of the libraries full of works from this period is an important linguistic relic waiting to be researched. Based on this, in this article, the archaic vocabulary in Çoban-nâme,

* Bu makale 20.09.2023 tarihinde dergimize gönderilmiş; 21.09.2023 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 30.09.2023 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; Hanifi Vural, Çoban-nâme'deki Eskicil Kelimeler Üzerine, *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi, Cilt/Sayı: 3-2 (2023)*, Karabük 2023, s.33-48.

ISSN 2791-9900/e-ISSN 2822-2253, DOI: 10.7596/abbad.31122023.003

** Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hvural@fsm.edu.tr,
Orcid ID: 0000-0003-2187-7402

written in verse by Dede Ömer Rûşenî, whose subject is a shepherd story told in Mesnevi, was made the subject of research and analysis. The language of the work is simple in that one of the parties is a shepherd, and since it reflects the characteristics of the Turkish of the period, it also contains significant materials in terms of language elements that have become archaic. The archaic elements identified in the work were listed alphabetically, and each was given an example from the couplets in which it was mentioned.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Dede Ömer Rûşenî, Çoban-nâme, archaic vocabulary.

Giriş

Çoban-nâme, Halvetî tarikatının IV. yüzyıl temsilcilerinden Dede Ömer Rûşenî tarafından kaleme alınmış manzum bir eserdir. Asıl adı Ömer, lakabı Dede, künyesi Ali ibnü binti Umur Bey olan müellif Aydın Yeniceköy doğmuş, şiirlerindeki mahlasından dolayı daha çok Rûşenî veya Dede Ömer Rûşenî olarak anılmıştır. Anadoludaki Halvetî tarikatının ilk isimlerinden olan ve Monlâ-yı Rûmî olarak tanınan ağabeyi Alâaddin Ali'nin, Rûşenî'nin yetişmesinde ve tasavvufa intisabında önemli rolü vardır. Melâhî türünden şiirler yazdığı da bilinen Rûşenî, Bakü'de bulunan Halvetiyye tarikatının şeyhi Seyyid Yahya-yı Şîrvânî'ye (ö. 868/1463-64) intisap etmiş, şeyhinin isteği doğrultusunda Azerbaycan ve Anadolu'da irşada başladı. Akkoyunlular hükümdarı Uzun Hasan'ın ve oğulları Sultan Halil (1478) ve Farsça bir şiiriyle övdüğü Sultan Yakub (1478-1490) zamanlarında saygı ve itibarı gördü, saraylarında ağırlandı. 892'de (1487) Tebriz'de vefat eden Rûşenî burada bulunan tekkesinin haziresindeki türbeye defnedildi.¹

İyi bir medrese tahsili gördüğü, devrin ilim ve edebiyat muhitlerinden faydalanarak her iki bakımdan da iyi yetiştiği anlaşılan Dede Ömer Rûşenî'nin de dönemin diğer büyük şâirleri gibi şâirlik kudretini bu sanatın hemen her ifade biçimini kullanarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bu coşkunculuk, onun farklı eserler kaleme almasına imkân tanımıştır:

¹ Haluk İpekten, vd. Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 395.

Mustafa Uzun,, "Dede Ömer Rûşenî md., TDV İslâm Ansiklopedisi, 9. cilt, s.81-82..

1. Divan

Araştırmacılar, yetmişten fazla nüshasının bulunduğunu söylemektedirler. Divanların düzenlenme biçimine uygun olarak içinde münâcât, na't, terci-i bend, terkiib-ibend, gazel, tuyug, rübâî ve beyit türleri yer almaktadır.

2. Miskinlik-nâme

Tasavvufî bir mesnevî olan bu eser, Miskin-nâme olarak da bilinir. Önemli bir özelliği, bizzat tasavvufu anlam ve içerik olarak irdeliyor olmasıdır. Mustafa Uzun Miskinlik-nâme üzerinde bir doktora çalışması yaparak eseri ilim dünyasına tanıtmıştır.

3. Ney-nâme

Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki ilk on sekiz beytin adetâ geniş bir açılımı olan bu eser, toplam 1028 beyitten oluşmaktadır. Yirmi dört bölümden oluşan eserin edisyon kritiği Mustafa Uzun tarafından yapılmıştır.

4. Kalem-nâme

Adından da anlaşılacağı üzere, kalemi konu alan bu mesnevî, hatimesi olmayan

yaklaşık 250 beyitten oluşmaktadır.

5. Çoban-nâme

Konusunu Mesnevî'deki "Musa ile Çoban kıssasından alan bu eser, 880 (1475- 76) yılında tamamlanmıştır. Çoban-nâme'nin, Rûşenî'nin toplu eserleri içinde yazmaları olduğu gibi² müstakil yazmaları da mevcuttur.³ Bunlardan biri Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi M. Ozak I No:1215'teki yazması olup, Prof. Dr. Hasibe Mazioglu tarafından 1. Milletlerarası Mevlâna

² Bunlardan iki tanesi Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır: Dügümlü Baba 419/2. 231x160, 178x110 mm., 21-61 yk. 21 satır, ta'lik, mukavva cilt. Lala İsmail 614/2, 195x115, 135x72mm, 107-116 yk. 15 satır, ta'lik.

³ Mustafa Uzun, İslâm Ansiklopedisinin ilgili maddesinde Çobannâme'nin iki ayrı müstakil yazmasından söz ederek bunlardan birinin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde 9385 numara ile kayıtlı olduğunu, diğerinin de Hacı Salim Ağa Kütüphanesi Kemankeş bölümünde 393 numarada kayıtlı olduğunu belirtmektedir. Ancak, yaptığımız araştırmada İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 9385 numara ile kayıtlı olanın, baştan 18 vараğı eksik toplam 137 varaktan ibaret bir yazma olduğunu gördük. Baş tarafında tasavvufla ilgili bilgiler verilmektedir. 25b'de Risâle-i Keşfü'l-Esrâr (Yiğit Başı) adlı bir eser başlamaktadır. Kenarda ise Risâle-i Tevhid adlı bir eser yer almaktadır. 59b'de yeni bir esere başlanmış. 62a'da adı belirtilmeyen bu eserin Sultan Murad b. Mehmed b. Bâyezid adına yazıldığı ifade edilmektedir. Kenarda da Dâstân-ı Âşık Pâşâ ez-bâb-ı sevvüm başlığıyla bir manzum esere yer verilmiştir. İkinci yazmaya ise, Hacı Salim Ağa Kütüphanesi kapalı olduğu için ulaşamadık.

Kongresi'nde tanıtılmıştır.⁴ Mazıoğlu, bu bildirisinde Rûşenî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra, Çoban-nâme'de anlatılan Musa ve Çoban kıssasının Mevlâna Mesnevî'sindeki aynı hikâyenin genişletilmiş bir çevirisi olduğunu dile getirerek şöyle demektedir: "Mesnevî'de 100 beyit civarında olan bu hikâyeyi Rûşenî genişletip 517 beyitli müstakil bir eser meydana getirmiştir. Daha sonra sözü, ele aldığı yazmaya getiren Mazıoğlu, sırasıyla eserin bölümlerine, giriş ve hatimesine yer vermiştir.

Bu çalışmada esas aldığımız yazma da müstakil olup, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde 512 numara ile kayıtlıdır. 16 varaktan ibaret olan bu yazma, ta'lik yazı ile istinsah edilmiştir. Satır sayısında bir birlik mevcut değildir. Bu sayı 15 ile 20 arasında değişmektedir. Yazmanın iç kapağında şu bilgiler yer almaktadır: "Âşâr-ı eslâfdan kışsa-i çübân nâzımı meclis-i rûhâniyânun şem'î-i münîr-i encümi ve maḥfil-i ḳudsiyânun çerâğ-ı kamer-i tenvîr-i zulmet-şikeni e'nâ ḥazret-i şeyḥ dede ʿömer rûşenî efâzallâhi nûrehû ve ḳuddisesirrehû".

Yazmada müstensih ve istinsah tarihi hakkında herhangi bir bilgi yer almazken, "hatime bölümünün son beytinde Çoban-nâme'nin yazılışına tarih düşürülmüştür:

kışsa-i çübân için iy ehl-i dil
faḥr-ı cihân faḥrını târîḥ bil

Bu beyitteki "faḥr-ı cihân tamlamasının "faḥr" sözcüğü H. 880/M. 1475 tarihine denk düşmektedir. Metinde bazı kelimelerin altı çizilerek sahifenin kenarında anlamları verilmiştir.

Çoban-nâme'nin konusu ve özeti

Mevlânâ'nın mesnevîsinde geçen bir kıssanın daha uzun olarak ele alınarak manzum olarak yazılan bu eser, Musa peygamber ile bir çoban arasında geçen bir olayı konu edindiği için "Çoban-nâme" olarak isimlendirilmiştir. Besmele ile başlayan eserin ilk sayfası mensur ve manzum bir Farsça metinden oluşmaktadır. Rûşenî burada Tanrı'ya hamd ve dua ettikten sonra, amacının Mesnevî-yi Manevî'de geçen bu kıssayı Türk diline çevirmeyi amaçladığını söylemektedir. Devam eden bölümde Mevlânâ'yı manzum olarak övdükten sonra Musa peygamberin Tûr'a gidişinden ve bir çobana rastladığından söz açar. Kendi dilince ve dünyasında yer alan nesnelere el verdiği düşüncelerle Tanrı'ya yakarıştaki bulunan çobanın bu durumundan hoşnut kalmayan Musa, onu hitap şeklinden dolayı kınar. Bu kınama Tanrı'nın Musa peygamberi itap etmesine

⁴ Hasibe Mazıoğlu, "Dede Ömer Rûşenî ve Çoban-nâme'si, 1.Milletlerarası Mavlâna Kongresi Bildirileri, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1987, s.49-59.

sebepl olur. Bunun üzerine çobanı aramaya koyulan Musa peygamber onu bulur ve gittiği yolun doğruluğundan söz ederek onu rahatlatır. Bu sefer çoban Musa peygambere sitem eder ve kendisini anlamadığını vurgular.

Nasihât ve hikâyelerle devam eden eser, bir hatime ile sona ermektedir. Girişindeki kısımla ve içindeki nasihat ve hikâyelerle Çoban-nâme, tam bir tercüme olmaktan uzaklaşır yarı telif bir eser hüvviyeti kazanmıştır.

Çoban-nâme'nin dili ve fonolojik değeri

İnceleme bölümünde eserin imlâsını konu edinen bir başlığa yer verilmedi. Çünkü harekeli olmayan metin, tam bir imlâ incelemesine tabi tutma fırsatı vermediğinden bu amaçlı bir inceleme çok sağlam veriler ortaya koymaya imkân tanımayacaktı. Ancak, müstensih genel olarak dönemin imlâsına uymakla beraber, kimi isimlere gelen 2. teklik şahıs ekini nazal n (ñ) karşılığı olan “kef” ile değil de normal n “nun” ile yazmıştır: çapunu 2b16, çarığını 2b17.

Eser, ele aldığı konudan dolayı dönemin diğer metinlerinden farklı olarak dil bakımından önemli bir zenginlik ortaya koymaktadır. Metin, Rûşenî gibi usta bir şâirin kaleminden çıkmış olmasına rağmen, onun diğer eserlerindeki sanatkârâne dili burada görülmemektedir. Bir başka ifadeyle, eserin kahramanlarından birinin halktan bir kişi/bir çoban olmasından dolayı tercih edilen dilin de alt tabakaların diline ve anlayışına uygun olduğu söylenebilir. Ayrıca ayranından, bôrkünden, ögecinden, çakmağından, düdüğünden, karaca gözlü kuzusundan ve dünyasının diğer nesnelere ve kavramlarından söz eden bir çobanın aracılığıyla eserin dili açık, sade ve anlaşılırdır denebilir. Bir dil yadigârımız olarak Çoban-nâme, işlediği konunun çok daha ötesinde küçük hacmine rağmen dil malzemesi bakımından oldukça zengin bir metindir. Gerek metin bölümü gerekse, dizin kısmı bu zenginliği ortaya koyma adına iyi bir tanık konumundadır.

açgu “Anahtar”

şihhâti sensin yine her hastenüñ
açıcısı açgusu her bestenüñ (15b5)

ağa “Bey, ağa”

ķuzumu iltürsin ilet var aña
ķüsme bize gel kerem eyle ağa (7b5)

ancılayın “Onun gibi”

var mıdı bir ancılayın iy aħı
pāk ü arı “âlem içinde daħı(14a5)

apar- “Götürmek”

yine apardı sürüye oħşayu
nice özün zaħmete şaldun diyü (10b6)

apluca “Apul apul, sallana sallana yürüyen”

- kızılucam sütlücem ayranlucam
 aplucam ılmaqlucam enbānlucam (6b16)
- ata** “Ata, baba”
 iy saña qurbān şişegüm mişegüm
 atacuğum anacuğum hıvışegüm (9a16)
- ayranlu** “Ayranı olan, ayranlı”
 kızılucam sütlücem ayranlucam
 aplucam ılmaqlucam enbānlucam (6b16)
 n’eyledūñ ol vālih ü hayrānumı
 sütlüce ayranluca çübānumı (7a1)
- balçık** “Çamur”
 °aql eşegidür burada qatı leng
 balçığa batmış gibi hayrān u deng (5b13)
- barmaq** “Parmak”
 yüzücüğüm barmağına taqınup
 yağumı hımnā yirine yaqınup (8b11)
- bigi** “Gibi”
 andan özine gelüben idüp āh
 Mūsi’ye idüp deli bigi nigāh (4a17)
- biliş** “Bildik, tanıdık”
 yadı biliş eyle didüm ben saña
 bilişi yad it dimedüm Mūsiyā (6b1)
- bitcegez** “Bitçik”
 bitcegezūñ sirkeçüğüñ öldürüp
 maşharalığ eyleyüben güldürüp
- börk** “Yuvarlak ve kürksüz baş kabı, kalpak”
 geyme gerekmez aña hālīk-durur
 börk senūñ bigiye lāyīk-durur (4a5)
- bula-** “Bulamak, bulaştırmak”
 kıuyrığını bulayuban geh tırur
 irdügi ize yüzini geh sürür (11b9)
- buş-** “Öfkelenmek, kızmak”
 kaçımadı hıç buşup söğmedi
 arqasını yaptı tıutup döğmedi (10b5)
- çap-** “Koşmak, at koştarmak”

āmīr-i ma^crūf diyüp sen şaⁿa
çapma binüp nefis atına her yana (14a18)

çig “Süt, kaymak”

nānum-ıla şīrūmi gül-engübīn
rūğum-ıla çigūmi sirkencibīn (8b2)

çölmek “Çömlük”

taşdığı demde koyıcağ yağa āb
yağ dağı çölmek dağı olur hārāb (14b14)

dalan- “Isırılmak”

geh dalanur geh tolanur gāh ürür
gāh yatup yüzini yire sürür (11b6)

dalaş- “Döğüşmek”

düşübenü gördigine sögmeye
dalaşuban irdüğünü döğmeye (9b17)

dañ “Hayrete düşme, şaşırma”

giceler iñildeyü qalam daña
dostluğuñ böyle midür müsüyā (15a13)

di- “Demek, söylemek”

aña mübārek nice kim dir sözün
eyledi çün muqbil ü maqbil özin (14a1)

din- “Denmek, söylenmek”

meşnevī ki dinür aña qūt-ı rūḥ
‘āşık olanlara şarāb-ı şabūḥ (2a17)

dinil- “Denilmek, söylenilmek”

sen sen ol olma sebeb-i iftirāk
ebğaz-ı eşyā dinilüpdür firāk (4b20)

dir- “Dermek, toplamak”

kim-dürür ol süd şaguban virdigüñ
bitcegezüñ sirkeçügüñ dirdigüñ (3b13)

düdücek/ düdücük “Düdükçük, küçük düdük”

düdüceğüm çalavireydüm şaⁿa
vaqt ola bir şefkat ideydün baña (3a13)

düdücügüm ele alup çalmada

gönlünü ‘uşşâkuñ ele almadı(8b12)

dügül- “Dügümlenmek”

irdigine yumrığını döğme var
tâ ki düğülmeye işüñ düğme-vâr (14b20)

İndeks 115

düriş- “Çalışmak, çabalamak”

gice vü gündüz dürişüp göz kıazan
tâ göresin kimdür öñen ya azan (15b15)

esri- “Esrimek, sarhoş olmak”

mey kim anuñ kıatresi kıansa yire
esriye tâ gâv ile mâhîye ire (13b4)

eyit- “Söylemek”

Müsi’ye kıağ didi işit müsiyâ
eydeyim öñdin şoña sözüñ saña (15b7)

geydücek “Giyecek, giysi”

geydücegi çirk oluban yunmayan
yigrenüben kimse yimek şunmayan (6b9)

ğılavuzluğ “Herhangi bir işte, konuda yol göstermeklik, rehberlik”

mestden isteme ğılavuzluğı
ayığ olandan dilegil uzluğı (6a9)

ınan- “İnanmak”

diñle inanmaz-ısañ iy ketüdüâ
nice kıabül itdüğün anuñ ğudâ (10a14)

ır- “Ayrırmak

söyle velî özüñe rüşen sözi
ırma şağın şer‘ yolından gözi (12a2)

ilt- “İletmek, ulaştırmak, götürmek, taşımak”

kıuzumı iltürsin ilet var aña
kıüsme bize gel kerem eyle ağa (7b5)

ir- “Ermek, ulaşmak”

düşübenü gördigine söğmeye
dalaşuban irdüğünü döğmeye (9b17)

iriş- “Erişmek, ulaşmak”

derd-ile gezmekde-iken nâğehân
kıulağına bir üñ irişür revân (11b10)

irişdür- “Eriştirmek, ulaştırmak”

- yüz uruban bizden irişdür şenā
sen daħı şey'ün lillāh idüp hoş du^cā (16a20)
- irte** “Ertesi, gelecek sabah, yarın”
bu didigüm sözleri ıtıtsañ tamām
irte gice haħķ-ılasıñ ve's-selām (16a14)
- is** “Sahip”
issi şanup gördigine yalanur
diş-ile ıtutup etegin şalınur (11b5)
- işik** “Eşik”
işiğünñ bir itidür iy ğanı
n'ola çübān girmegile anı (11b16)
- it-** “Etmek, eylemek”
it de düşer şehr içine sū-be-sū
bulmağa ider çübānı cüst ü cü (11b2)
- itdür-** “Ettirmek, yaptırmak”
eski kuluñdur yeñiden kıl kañbul
aña nażar-ı raħmetüñ itdür nüzul (13a19)
- iti** “Sert, şiddetli”
ben de eger yumşaq u ger itiyem
eşiğünñ bir arıca itiyem (11a3)
- itür-** “Yitirmek, kaybetmek”
geşt ider-iken itini nāgehān
itürüben oş oşa düşer çübān (11b1)
- iy** “Ey, hey!”
çarığunı dikedüm iy bī-nażır
öñüne andan getürüp nān u şır (2b17)
- kaķ-** “Öfkelenmek, kızmak”
her yañaya ıişve-ile baķmada
göz kaķuban cān u göñül yaķmada (8b4)
- kaķı-** “Öfkelenmek, kızmak”
giceler irteye degin yatmayam
kaķıyuban kimseye kaş çatmayam (6b12)
- kaķın-** “Gazaba uğramak”
gözlügi yüziği şubān taķınur
teñri'ye böyle diyene kaķınur (4a6)
- kañda** “Nerede”
gözlüğüm aşmış yanına şāh-vār
dimede bir bencileyin kañda var (8b10)

ķandelik “Nerede bulunmalık”

her ki senüñ ķandeligüñ dir baña
ķaçmacuğum ķavlacuğum hep aña (3a15)

ķanı “Hani, nerede?”

ķanı benüm n’eyledüñ ol bendemi
°aşıķımı bende-i ferķundemi (6b19)

ķardaş “Kardeş”

vaķt ola hıızr ola tıttup dögdiğüñ
ķardaşı ilyās ola ya söğdiğüñ (15a2)

ķavlacuķ “Kav, çakmak keseciğı”

ķaçmacağum ķavlacuğum n’olduğın
°äleme enbānum üñi dolduğın (8a5)

ķavlıcaķ “Kav, çakmak keseciğı”

bu sözi çün muştuladuñ sen baña
ķaçmacağum ķavlıcağum al saña (7b16)

ķayıt- “Geri dönmek”

sürü eve ķayıdıcaķ gör n’ider
öñce giden ol keçi ardca gider (16a7)

ķendüzi “Kendisi”

ben bunı tesbīh şanup söyledüm
ķendüzüme gör ki n’idüp n’eyledüm (4b3)

ķey “Çok, pek çok”

rāzıķı her cān-vāruñ ol-durur
ni°metüñ az şanma ki key bol-durur (4a12)

ķiçi “Küçük”

girü ķalır aķsayup aķsaķ keçi
öñe geđer her ne var ulu ķiçi (16a6)

ķimsene “Kimse, herhangi biri”

ķimsenüñ ayruķ sözine baķmayam
āteş-i hışm-ıla yıķup yaķmayam (7b11)

ķo- “Koymak, bırakmak”

içkicisi cām u mey ü nuķlı nūr
dilde ķomaz müsi ğayrını yur (9a5)

ķoğ- “Kovmak”

ķaylı zamān ki ķoyunu ķoğdı cüst
ayağı şişüp ķabarup oldu süst (10a18)

ķoyuķ “Hazin, etkili, dokunaklı”

ķo ayağı ayaķ oyuķdur oyuķ
mest oluban āh ideğör bir ķoyuķ (6a10)

köremast “Köremez de denilen bir çoban yemeği”

nān u penīr u köremast yağ u rūğ
sen hoş bilürsin dimezem ben dürüg (3a7)

İndeks 143

kuç- “Kucaklamak”

oğşayuban izzet ide dögmeye
öpe kuça hürmet ide sögmeye (16b8)

kułağuzla- “Yol göstermek”

dönmişem ol kuzuya yā rab ben
saña kułağuzla beni yine sen (11a2)

muştula- “Müjdelemek”

bu sözi çün muştuladuñ sen baña
çaçmacağum kavlıcağum al saña (7b16)

niteki “Nitekim”

niteki müsāya hūdā-yı kerīm
didi ki fir‘avn’a varup iy kelīm (14b18)

od “Ateş”

sen bunı bil ehl-i edeb özgedür
ıışk odı-la sūhte-leb özgedür (5b2)

ol “O”

ol dile bu dilden irür ne irür
ol dilüñ incüsini bu dil direr (5a8)

oş oşa düş- “Çaresiz ve yorgun düşmek”

geşt ider-iken itini nāgehān
itürüben oş oşa düşer çübān (11b1)

ögeç “İki üç yaşlarında erkek koyun ve keçi”

gel varalum hem vireyüm bir ögeç
özge ne kim kıla kerem eyle geç (7b17)

şığış “Sayı, adet, miktar”

dökdi bulut gibi gözinden yağış
āh-ı ciger-süz olunmaz şığış (4b8)

şayru “Hasta”

sevgülü bir hāş kulum şayrudur
şanma ki benden sen anı ayrudur (15b8)

şayruluk “Hastalık”

senden ırağ yağıdı beni ayrılık
yağıdı yumardı ğam-ıla şayruluk (3b8)

sinle- “İniltili ses çıkarmak”

gāh ulur gāh yürür sinleyü
gāh ürür gāh yatur inleyü (11b4)

sözcügez “Sözcük”

her birinüñ var benüm-ile yakķın
gizlice bir sözcügezi iy emin (6a3)

tağ “Dağ”

söylese sözinden anuñ tağ u taş
yanķulanup sırrımı iderdi fāş (11a8)

tağla- “Dağlamak, yakmak”

didi ki müsi dehenüm bağladuñ
derhem odı-yla yüregüm tağladuñ (4a18)

tañ “Hayret, şaşırma”

yatmaz-ıdı giceler irteye dek
sūzişine taña қalurdı melek (14a7)

tap- “Bulmak”

geh çubānuñ tapubanu izini
yüz sürüp andan diküben dizini (12b18)

tapu “Huzur, nezd, makam”

baña enīs eyleyüben adını
eyle celisüm tapuñı yādını (12b17)

tın- “Ses çıkarmak, söylemek”

didi kim iy küfr diyen sözüme
tınma diyü derhem iden özüme (8a9)

tış “Dış”

toğdı sa‘adet güneşi başuma
rūşeni irdi içüme tışuma (9b12)

tobra “Torba, çıkım”

belki tuzum tobrası enbāncuğum
düdüceğüm yanlucuğüm yancuğüm (3a16)

toğ- “Doğmak”

toğdı sa‘adet güneşi başuma
rūşeni irdi içüme tışuma (9b12)

toğrı “Doğru, yanlış olmayan”

toğrı vu āheste diyüp pendüni
egri koyup söyleme dülbendüni (14b8)

toğrılık “Doğruluk”

egriligüm toğrılığa döndüren
bendesini teñrisine göndüren (9b1)

tol- “Dolmak”

bī-ħod olup söyledi ol sözleri
tolubanu ħan yaş-ıla gözleri (14a10)

tolan- “Dolanmak”

geh dalanur geh tolanur gāh ürür
gāh yatup yüzini yire sürür (11b6)

tooldur- “Doldurmak”

nevħalar ider tutamaz özini
ħan yaş-ıla toolduruban gözini (11b13)

toptolu “Dopdolu, çok dolu”

saña fedā cümle koyunum keçim
ıışķuñ-ıla toptoludur içim (3b3)

toy “Toy, düğün, şenlik”

toya varanda ħapudan baħanum
baħışı ıaşık yüregın yaħanum (6b6)

toy- “Doymak”

ħuzucuħ iltüp ħapunu göredüm
ħapuna toyınca yüzüm süredüm (2b16)

tur- “Durmak, beklemek”

gāh turup üñ çeküben ağlayup
derd-ile dirdi yüregın dağlayup (4b11)

ur- “Vurmak”

ağac-ıla urubanu düşmenüñ
öldüreydüm ħanda ki vardur senüñ (3a11)

urul- “Vurulmak”

ıışķ burāķına uruldı çü zın
ğārete girdi ħired-ı ħurde-bın (5b15)

uş “İşte”

ol çubānuñ itüren it gibi ħoş
gezmededür n’ola yederseñ bir uş (11b18)

uşak “Çocuk”

ħuzucuğum bir ħaraca gözlüce
şūħca şātırca uşak sözlüce (8a13)

uşun- “Kırılmak, parçalanmak”

baħr-ı taħayyürde uşunup gemüm
ğarķa varan gibi tütüldü demüm (4b15)

uzluķ “Yumuşaklık, ustalık”

mestden isteme ğılavuzluğı
ayıķ olandan dilegil uzluğı (6a9)

ünde- “Çağırmak, seslemek”

arada gezdükleri oldur ki tā
ünđeyeler ħalkı ħudādan yana (16a3)

ündet- “Çağırtmak, sesletmek”

ündedesin rıfķ-ıla ħoş iy refiķ
iy kerem ü luţf refiķ u şefiķ (11b17)

ür- “Üfürmek”

didi ki iy cümleyle feryād-res
kim ola ol kim üre sensüz nefes (15b4)

vir- “Vermek”

pes yüri var sen daħı iy zū-fünün
‘ilmi virüp ħilmi şatun al şatun (16a12)

yaħşı “İyi, güzel”

belki bulardan ķamu iy merd-i rāħ
yaħşı-durur sūziş-ile bir kez āħ (5b11)

yalınaç “Çıplak, yoksul”

ya olasıñ ğāħ şusuz ğāħ aç
müflis olasıñ oluban yalinaç (15a11)

yana “Taraf, tarafā”

arada gezdükleri oldur ki tā
ünđeyeler ħalkı ħudādan yana (16a3)
her yañaya ‘işve-ile baķmada
göz kaķuban cān u göñül yaķmada (8b4)

yancuķ “Boyundan geçirilerek yana asılan çanta”

belki tuzum tobrası enbāncuğ
düdüceğüm yanlucuşum yancuşum (3a16)

yanlucuş “Kesecik, küçük yan çantası”

belki tuzum tobrası enbāncuğ
düdüceğüm yanlucuşum yancuşum (3a16)

yarlığa- “Yarlığamak, suç affetmek”

teñri anı yarlığasun kim müdām
oķuyup itdüķçe bu sözi tamām (16b3)

- yatlu** “Kötü, uğursuz, fena”
 şehd gibi tatlu-durur tatlu söz
 zehr gibi acı-durur yatlu söz (14b7)
- yazık** “Günah, suç, acınma”
 didi ki tüt gelmedi rahmuñ baña
 gelmedi mi hîç yazıguñ saña (10b3)
- yi-** “Yemek”
 bendelerüm her ne ki dirler baña
 ğam yime andan beriyem müsiyâ (6a7)
- yigren-** “İğrenmek, tiksirmek”
 geydücegi çirk oluban yunmayan
 yigrenüben kimse yimek şunmayan (6b9)
- yil-** “Koşmak, acele yürümek”
 hîlede rübâh-ıdı tütmağda bebr
 yilmede gürg-ıdı ğazabda hizber (11a12)
- yimek** “Yemek”
 geydücegi çirk oluban yunmayan
 yigrenüben kimse yimek şunmayan (6b9)
- yin-** “Yenmek”
 tercemesin diñle ki budur dinür
 kıand u nebât ile şekkerler yinür (2b4)
- yir** “Yer”
 yüzücügüm barmağına tākınup
 yağumı hınnâ yirine yaqınup (8b11)
- yit-** “Yetmek, yetişmek, yeterli olmak”
 her kişinüñ ‘aybını yiter gözet
 bilür-iken özüñi bilmez düzet (5b18)
- yitiş-** “Yetişmek, ulaşmak”
 rûhı uçup nice kez ol ‘äleme
 vardı vü geldi yitişüp hoş deme (7a6)
- yu-** “Yıkamak”
 içkicisi cām u mey ü nuqlı nür
 dilde kıomaz müsi ğayrını yur (9a5)
- yumar-** “Yumulup yuvarlak olmak, yuvarlaklaşmak”
 senden ırağ yağdı beni ayrılık
 yağdı yumardı ğam-ıla şayrılık (3b8)
- yügür-** “Koşmak, hızlı gitmek”
 ‘ışk-ıla bir yügürüp öyle gider
 hîç dimek olmaz anı kim n’ider (11b11)
- yükün-** “Önünde eğilmek, diz çökmek”
 ağacumuñ zıllına tûbâ tırup
 dir leke tûbâ yükünüp baş urup (8a19)

SONUÇ

Zamanla ait olduğu dilin kullanımından düşen eskicil sözcükler aynı zamanda çok yönlü değişim ve gelişimleri de işaretlemektedirler. Bu tür sözcükler bir yönüyle toplum hayatının kültürel ayrıntılarına dair izleri, ipuçlarını taşırlar. Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinden olan Çoban-nâme'de de kullanılmış olan Türkçe söz varlığından bazıları günümüze kadar gelememiş, arkaik konuma düşmüştür. Bunların bir kısmı yerini alıntı sözcüklere (sayru:hasta, tapu: nezd, makam), bir kısmı yerini yine başka Türkçe kelimelere bırakmış (ayıt-: söyle-, uşun-: kırılmak/parçalanmak, ünde-:çağırarak) bazıları da kimi fonetik ve hatta semantik değişikliklerle günümüze ulaşmışlardır (itir-/yitir, yigrenmek/iğrenmek, yügürmek/yürümek vb.). Dilin taşıyıcıları ve tanıkları olan yazılı metinler/eserler, bir yönüyle ait oldukları toplumların sosyal ve kültürel renklerini yansıtırken diğer taraftan da konuları özelinde kimi kavramlara ve içeriklere daha yoğunluklu olarak yer vermektedirler. Hz. Musa ile bir çoban arasında geçen bir konuşmayı konu edinen Çoban-nâme'de de öne çıkan söz varlıkları daha çok çobanlık mesleği ile ilgili olu, eserdeki arkaik unsurlarda da bu durumun örnekleri görülmektedir.

KAYNAKÇA

İPEKTEN, Haluk, İSEN, Mustafa, TOP ARLI, Recep, OKÇU, Naci, KARABEY

Turgut, Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

MAZIOĞLU, Hasibe, 1. Milletlerarası Mevlâna Kongresi Bildirileri, Selçuk
ersitesi Üniversitesi Yayınları, Konya, 1987.

Dede Ömer Rüşenî, Çoban-nâme, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi M. Ozak I No:1215.

UZUN, Mustafa, "Dede Ömer Rüşenî md., TDV İslâm Ansiklopedisi, C.9., s.81-83.

VURAL, Hanifi, Çoban-nâme, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 15, Tokat, 2004.